

4. Η Βουδιστική Οίκονομική

«'Ορθός Βιοπορισμός» είναι ένα από τά προαπαιτούμενα τῆς «'Οχτάδιπλης Εύγενούς 'Ατραποῦ» τοῦ Βούδα. Ξεκάθαρο, λοιπόν, πώς πρέπει νά ύπαρχει καί μιά οίκονομική τοῦ Βουδισμοῦ.

Οι βουδιστικές χῶρες συχνά τό έχουν δηλώσει πώς θέλουν νά μείνουν πιστές στήν πνευματική τους κληρονομιά. 'Η Βιρμανία αίφνης διακηρύσσει: «'Η Νέα Βιρμανία δέ βλέπει νά συγκρούονται σέ τίποτα οι θρησκευτικές άξεις κι ή οίκονομική πρόδοσ. 'Η πνευματική καί ή ψύλική εύημερία δέν είναι έχθροί: είναι φυσικοί σύμμαχοι». ¹ "Η: «Κάλλιστα μπορούμε νά συγκεράσουμε τίς θρησκευτικές καί πνευματικές άξεις τῆς κληρονομίας μας μέ τά δφέλη τῆς σύγχρονης τεχνολογίας». ² "Η πάλι: «'Εμεῖς οι Βιρμανοί έχουμε χρέος ιερό νά έναρμονίζουμε τά δνειρά καί τίς πράξεις μας μέ τήν πίστη μας. Αύτό θά κάνουμε πάντα». ³

"Ιδια κι άπαράλλαχτα δλες άνεξαίρετα οι χῶρες αύτές δέχονται πώς μποροῦν νά διαμορφώσουν τά προγράμματα τῆς οίκονομικῆς τους άναπτυξῆς σύμφωνα μέ τά μοντέλα τῆς σύγχρονης οίκονομικῆς καί μετακαλούν μοντέρνους οίκονομολόγους, άπό τίς λεγόμενες προηγμένες χῶρες, νά τούς δρμηνέψουν νά χαράξουν τήν άκολουθητέα πολιτική καί νά έκπονήσουν κάποιο μεγαλεπήβολο άναπτυξιακό σχέδιο, Πενταετές Πρόγραμμα ή όπως άλλιώς τό λένε. Κανένας δέ φαίνεται νά στοχάζεται πώς ένας βουδιστικός τρόπος ζωῆς θέλει μιά βουδιστική οίκονομική, δπως άκριβως ό σύγχρονος υλιστικός τρόπος ζωῆς γέννησε τή σύγχρονη οίκονομική.

Οι ίδιοι οι οίκονομολόγοι, σάν τούς περισσότερους είδικούς, κατά κανόνα πάσχουν άπό ένα είδος μεταφυσικῆς τύφλωσης, έφόσον δέχονται πώς είναι κι αύτοί θεράποντες μιᾶς έπιστημης άπολυτων, άμετάλλακτων άληθειών, χωρίς καμιά προϋπόθεση. Μερικοί φτάνουν μάλιστα στό σημείο νά διατείνονται πώς οι

νόμοι οι οίκονομικοί είναι τόσο έλευθεροι «μεταφυσικής» και «άξιων» δύο κι ό νόμος τής βαρύτητας. Μά περιπτώ νά μπλέξουμε σέ ζητήματα μεθοδολογίας. Καλύτερα άς πάρουμε μερικά πράγματα πιό στοιχειώδη κι άς δοῦμε πώς φαίνονται στά μάτια ένός σύγχρονου κι ένός βουδιστή οίκονομολόγου.

Οι πάντες είναι σύμφωνοι πώς μιά βασική πηγή πλούτου είναι ή ανθρώπινη έργασία. 'Ο σύγχρονος οίκονομολόγος, τώρα, έχει μάθει νά θεωρεί τήν «έργασία», τή δουλειά, σάν κάτι λίγο περισσότερο άπό ένα άναγκατο κακό. 'Από τή σκοπιά τού έργοδότη, σέ κάθε περίπτωση είναι άπλως ένα στοιχείο τού κόστους πού πρέπει νά περιοριστεί στό έλάχιστο, δν δέν μπορεί κιόλας νά έξαλειφθεί όλότελα, μέ τόν αύτοματισμό άς πούμε. 'Από τή σκοπιά τού έργατη, έχει «άρνητική χρησιμότητα». δουλειά είναι θυσία τής σχόλης και τής άνεσης, ένώ δ μισθός ένα είδος άποζημίωσης γιά τή θυσία. Γι' αύτό, τό ίδεωδες γιά τόν έργοδότη είναι νά 'χει παραγωγή χωρίς έργατες και γιά τόν άπασχολούμενο νά 'χει είσοδημα χωρίς άπασχόληση.

Οι συνέπειες τών άντιληψεων αύτών τόσο στή θεωρία δυο και στήν πράξη είναι, βέβαια, πολλές. "Αν τό ίδεωδες γιά τή δουλειά είναι ν' άπαλλαγεῖς άπ' αύτήν, κάθε μέθοδος γιά τήν «έλάττωση τού φόρτου τής έργασίας» είναι καλό πράγμα. 'Η πιό δραστική μέθοδος, δν έξαιρεσουμε τόν αύτοματισμό, είναι ό λεγόμενος «καταμερισμός τής έργασίας» και παράδειγμα κλασικό τό έργοστάσιο τών καρφίδων πού έξυμνείται στόν «Πλούτο τών Έθνων»⁴ τού "Ανταμ Σμίθ. Δέν πρόκειται έδω γιά τή συνηθισμένη έξειδίκευση δπου τό ανθρώπινο γένος έχει στραφεί άπό χρόνους άμνημόνευτους άλλά γιά τόν κατακερματισμό κάθε «τέλειας» παραγωγικής διαδικασίας σε πολλοστημόρια, έτσι ώστε τό τελικό προϊόν νά βγαίνει ταχύτατα χωρίς κανένας νά χρειάζεται νά συμβάλλει μέ τίποτα περισσότερο άπό μιά όλότελα άσήμαντη, και στίς πιό πολλές περιπτώσεις χωρίς άπαιτήσεις ειδίκευσης, κίνηση τών μελών τού σώματός του.

Κατά τή βουδιστική άντιληψη, ή λειτουργία τής έργασίας είναι τουλάχιστο τριπλή: νά προσφέρει σ' έναν ανθρωπο τήν εύκαιρια νά άξιοποιεί τά προσόντα του· νά τόν βοηθάει νά ύπερνικάει τόν έγωισμό του σμίγοντας μέ άλλους σ' ένα κοινό έργο· και ν' άποβλέπει στήν παραγωγή άγαθών και ύπηρεσιών πού χρειάζονται γιά μιά ζωή άνταξιά του. Οι συνέπειες πού άπορρέουν κι άπό τήν άντιληψη αύτή είναι άμετρητες πάλι. Νά όργανώνεις τή δουλειά μέ τέτοιο τρόπο ώστε νά καταντάει άνούσια, πληκτική, χαζή ή νά σπάει τά νεύρα τού έργατη δέν άπεχει πολύ άπό τό έγκλημα· προδίνει μεγαλύτερο ένδιαφέρον γιά τό δποιο έμπόρευμα παρά γιά τούς άνθρωπους, έλειψη συμ-

πόνιας καί μιά προσήλωση ψυχοφθόρα στήν πιό πρωτόγονη δψη τών έγκοσμίων. Ὅμοια τό νά παλεύεις γιά τή σχόλη σάν λύση διαζευκτική τῆς ἐργασίας δείχνει νά παρεξηγεῖς ἐντελῶς μιάν ἀπ' τίς βασικές ἀλήθειες τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασης, πώς δουλειά καί σχόλη, δηλαδή, είναι μέρη συμπληρωματικά τῆς Ἰδιας βιοτικῆς λειτουργίας καί δέν μπορεῖς νά τά διαχωρίσεις χωρίς νά πάρεις καί τή χαρά ἀπό τή δουλειά καί τή γλύκα τῆς σχόλης.

Γιά τούς βουδιστές ὑπάρχουν, λοιπόν, δυό τύποι ἐκμηχάνισης, πού πρέπει νά διακρίνονται σαφῶς: ἔνας πού προάγει τήν ἔξειδίκευση τοῦ ἀνθρώπου καί τόν κάνει ισχυρό κι ἔνας πού παίρνει τή δουλειά πού κάνει ὁ ἀνθρωπός, τή δίνει σ' ἔνα μηχανικό σκλάβο κι ἀφήνει τόν ἀνθρωπό νά ὑπηρετεῖ τό σκλάβο. Πώς νά εξωχωρίσεις τόν ἔναν ἀπό τόν ἄλλο; «Ο τεχνίτης ὁ Ἰδιος», λέει ὁ Ananda Coomaraswamy, πού είναι σέ θέση νά μιλάει μέ κύρος καί γιά τή σύγχρονη Δύση καί γιά τήν ἀρχαία Ἀνατολή, «θά μπορεῖ πάντα, σάν τόν ἀφήνουν, νά κάνει τή λεπτή διάκριση μηχανῆς καί ἐργαλείου. Ό ἀργαλειός τῶν χαλιῶν είναι ἐργαλεῖο, μιά ἐπινόηση νά στερεώνονται τεντωμένα τά νήματα τοῦ στημονοῦ γιά νά ὑφαίνεται γύρω τους τό πέλος μέ τά δάχτυλα· ὁ ἡλεκτροκίνητος ἀργαλειός, δμως, είναι μηχανή κι ὁ ὀλέθριος γιά τόν πολιτισμό ρόλο της ἔγκειται στό γεγονός ὅτι ἐκτελεῖ τό οὐσιαστικά ἀνθρώπινο μέρος τοῦ ἔργου».⁵ Είναι σαφές, λοιπόν, ὅτι ἡ βουδιστική οίκονομική πρέπει νά είναι πολύ διαφορετική ἀπό τήν οίκονομική τοῦ σύγχρονου ὑλισμοῦ, ἐφόσον ὁ βουδιστής θεωρεῖ ούσια τοῦ πολιτισμοῦ ὅχι τόν πολλαπλασιασμό τῶν ἀναγκῶν, ἀλλά τόν ἔξαγνισμό τοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου. Ό χαρακτήρας ταυτόχρονα διαμορφώνεται πρωτάρχικά ἀπό τή δουλειά πού κάνει καθένας. Καί ἡ δουλειά πού γίνεται ὅπως ἀρμόζει σέ συνθῆκες ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας καί ἐλευθερίας χαρίζει τήν εύλογία της σ' ἔκείνους πού τήν κάνουν καί στά προϊόντα τοῦ μόχθου τους. Ό Ἰνδός φιλόσοφος καί οίκονομολόγος J. C. Kumarrappa συνοψίζει τό θέμα ώς ἔξῆς: «Ἄν ἡ φύση τῆς ἐργασίας ἐκτιμᾶται καί πραγματώνεται σωστά, ἡ σχέση τῆς μέ τίς ἀνώτερες λειτουργίες τοῦ πνεύματος θά είναι ὅποια καί τής τροφῆς μέ τό κορμί. Αὔτη είναι πού θρέφει καί ζωογονεῖ τόν ἀνώτερο ἀνθρωπό καί τόν κεντρίζει νά παράγει ὅ, τι τό καλύτερο μπορεῖ. Αὔτη κατευθύνει τήν ἐλεύθερη βούλησή του στό σωστό δρόμο καί πειθαρχεῖ τό ζῶο πού ὑπάρχει μέσα του, γιά νά πάει μπροστά. Αὔτη παρέχει στόν ἀνθρωπό μιά ἔξοχη ὑποδομή νά παρουσιάσει τήν κλίμακα τῶν ἀξιῶν του καί ν' ἀναπτύξει τήν προσωπικότητά του»⁶.

‘Η θέση τοῦ ἀνθρώπου πού δέ βρίσκει δουλειά είναι ἀπελπι-
στική δχι μόνο γιατί τοῦ λείπει κάποιο εἰσόδημα ἀλλά γιατί τοῦ
λείπει κι αὐτός πού θρέφει καὶ ζωογονεῖ τό πνεύμα παράγον-
τας τῆς πειθαρχημένης ἐργασίας, πού τίποτα δέν μπορεῖ ν'
ἀντικαταστήσει. Ὁμως ὁ σύγχρονος οίκονομολόγος μπορεῖ νά
καταγίνεται ἐμβριθέστατα σέ ύπολογισμούς γιά νά ἔξακριθώσει
δν είναι «σύμφορη» η πλήρης ἀπασχόληση η μήπως είναι πιό
ἐνδεδειγμένο οίκονομικά η οίκονομία νά λειτουργεῖ σ’ ἔνα ἐπί-
πεδο χαμηλότερο ἀπό αύτό τῆς πλήρους ἀπασχόλησης, ώστε
νά ἔξασφαλίζεται μιά μεγαλύτερη κινητικότητα τῆς ἐργατικῆς
δύναμης, περισσότερη σταθερότητα στούς μισθούς κ.ο.κ. Γι’
αύτόν βασικό κριτήριο τῆς ἐπιτυχίας είναι ἀπλῶς η ποσότητα
τῶν ἀγαθῶν πού παράγονται σέ δεδομένη χρονική περίοδο.
«Ἀνή ὄριακή ζήτηση τῶν ἀγαθῶν είναι χαμηλή», λέει ὁ καθη-
γητής Γκάλμπραιηθ στήν «Κοινώνια τῆς Ἀφθονίας», «τότε τό
ἴδιο θά είναι καὶ η ἐνταση τῆς ἀνάγκης ἀπασχόλησης τοῦ τε-
λευταίου ἀπό τά ἀτομα, η τοῦ τελευταίου ἑκατομμυρίου ἀπό
τά ἀτομα, πού ἀποτελοῦν τή «διαθέσιμη ἐργατική δύναμη».⁷
Καί πάλι: «Ἀν...μποροῦμε νά στέρξουμε κάποια ἀνεργία πρός
χάρη τῆς σταθερότητας – πρόταση, ἃς σημειωθεῖ παρεπιπτόν-
τως, γνήσια συντηρητικῶν καταβολῶν – τότε μποροῦμε καὶ νά
στέρξουμε νά δώσουμε σ’ αὐτούς πού μένουν ἀνεργοί τ’ ἀγαθά
πού θά τούς ἐπιτρέψουν νά διατηρήσουν τό συνηθισμένο βιο-
τικό ἐπίπεδο τους».

Γιά τό βουδιστή αύτό είναι σωστό ἀπό τήν ἀνάποδη, ἐφόσον
τ’ «ἀγαθά» θεωροῦνται σπουδαιότερα ἀπό τούς ἀνθρώπους κι
ἡ κατανάλωση σπουδαιότερη ἀπό κάθε δημιουργική δραστη-
ριότητα. Σημαίνει πτώς προπαντός δίνεις σημασία δχι στόν ἐρ-
γάτη ἀλλά στό προϊόν τῆς ἐργασίας, δηλαδή δχι στόν ἀνθρωπό
ἀλλά στό πράγμα καὶ παραδίνεσαι στίς δυνάμεις τοῦ κακοῦ.
Πρώτο καὶ κύριο σ’ ἔνα διεπόμενο ἀπό τό πνεύμα τοῦ Βουδι-
σμοῦ οίκονομικό προγραμματισμό θά ἡταν ἔνα σχέδιο γιά
πλήρη ἀπασχόληση, μέ πρωταρχικό σκοπό νά μπορεῖ νά βρί-
σκει δουλειά ὁ καθένας πού ἔχει ἀνάγκη νά ἐργαστεῖ ἔξω ἀπό
τό σπίτι: δχι ἡ μεγιστοποίηση τῆς ἀπασχόλησης οὔτε ἡ μεγι-
στοποίηση τῆς παραγωγῆς. Οι γυναίκες, στό σύνολό τους, δέν
ἔχουν ἀνάγκη νά ἐργάζονται ἔξω ἀπό τό σπίτι καὶ ἡ ἀπασχό-
ληση, σέ μεγάλη κλίμακα, τῶν γυναικῶν στά γραφεῖα η στά
ἐργοστάσια θά λογιζόταν ἔνδειξη σοθαρῆς οίκονομικῆς ἀποτυ-
χίας. Ειδικότερα, τό νά ‘χεις μητέρες μικρῶν παιδιῶν νά δου-
λεύουν στά ἐργοστάσια, ἀφήνοντας τά πιταιρίκια τους ν’ ἀλη-
τεύουν, θά ἡταν τόσο ἀντιοικονομικό γιά ἔνα βουδιστή οίκονο-
μολόγο δσο γιά ἔνα σύγχρονο οίκονομολόγο τό νά παίρνουν

στρατιώτη έναν είδικευμένο έργατη.

Ένω δύ ό ύλιστής ένδιαφέρεται κυρίως γιά τ' «άγαθά», δύ θουδιστής ένδιαφέρεται κυρίως γιά τήν άπελευθέρωση. «Ομως δύ θουδισμός άποτελεί τήν «μέση δόδο» κι έτσι μέ κανέναν τρόπο δέν άντιστρατεύεται τήν εύμάρεια. Έμπόδιο στήν άπελευθέρωση στέκεται δχι δύ πλούτος άλλά ή προσκόλληση στόν πλούτο· δχι ή άπόλαυση τού τερπνού άλλά ή λαχτάρα του. Κλειδί τής θουδιστικής οίκονομικής, λοιπόν, είναι ή άπλοτητα καί ή μή-θία. Γιά τόν οίκονομολόγο, τό θαῦμα τού θουδιστικού τρόπου ζωῆς έγκειται στήν άκρα λογική του – μέ άσύλληπτα μικρά μέσα νά φτάνεις σ' έξαιρετικά ίκανοποιητικά άποτελέσματα. ~

Ό σύγχρονος οίκονομολόγος αύτό είναι πολύ δύσκολο νά τό καταλάβει. Είναι μαθημένος νά μετράει τό «βιοτικό έπίπεδο» μέ τό μέγεθος τής έτήσιας κατανάλωσης, θεωρώντας πώς πάντα δύποιος καταναλίσκει περισσότερο «είναι καλύτερα» άπό δύποιον καταναλίσκει λιγότερο. Γιά ένα θουδιστή οίκονομολόγο, ή θεώρηση αύτή θά ήταν ύπερβολικά παράλογη: άφου ή κατανάλωση είναι άπλως ένα μέσο γιά νά χαίρεται ο δνθρωπος τή ζωή του, θά 'πρεπε νά έπιδιώκεται τό μέγιστο τής άπόλαυσης μέ τό έλάχιστο τής κατανάλωσης. Έτι, δν σκοπός τού ντυσίματος είναι μιά κάποια βολική θερμοκρασία καί μιά έλκυστική έμφανιση, δφελει κανένας νά πετυχαίνει αύτόν τό σκοπό μέ τή μικρότερη δυνατή προσπάθεια, δηλαδή μέ τό νά χαλάει κάθε χρόνο δσο λιγότερο ύφασμα γίνεται καί μέ σχέδια πού άπαιτούν τό μικρότερο δυνατό κόπο. «Οσο μικρότερος δύ κόπος τόσο περισσότερος δύ χρόνος κι ή δύναμη πού μένουν γιά καλλιτεχνική δημιουργία. Θά ήταν άντιοικονομικότατη, γιά παράδειγμα, ή έπιδοση σέ μιά έξεζητημένη ραπτική, δπως στή σύγχρονη Δύση, δταν μπορεῖς νά πετύχεις ένα πολύ πιό ώρασιο έφερίγχοντας καλαίσθητα πάνω σου ένα άκοπο ύφασμα. Θά ήταν τό άκρο άωτο τής μωρίας νά 'φτιαχνες ύλικά πού νά φθείρονταν γρήγορα καί τό άκρο άωτο τής βαρβαρότητας νά 'φτιαχνες κάτι άσχημο, άσουλούπωτο, πρόστυχο. «Ο,τι είπωθηκε τώρα δά γιά τό ντύσιμο ισχύει έξισου καί γιά δλες τίς δλλες άνάγκες τού άνθρωπου. Ή ίδιοκτησία κι ή κατανάλωση τών άγαθών είναι ένα μέσο γιά ένα σκοπό κι ή οίκονομική τού θουδισμού μιά συστηματική σπουδή τού πώς νά πετυχαίνεις δεδομένους σκοπούς μέ τά έλάχιστα μέσα.

Η σύγχρονη οίκονομική, άπό τό δλλο μέρος, θεωρεῖ τήν κατανάλωση σάν τό μοναδικό σκοπό κι κατάληξη κάθε οίκονομικής δραστηριότητας, παίρνοντας τούς συντελεστές τής παραγωγής – έδαφος, έργασία καί κεφάλαιο – σάν μέσα. Μέ δυό λόγια, ή δλλη οίκονομική, στήν δποία άναφερθήκαμε

προηγούμενα, άποθλέπει στή μεγιστοποίηση τής ίκανοποίησης μέ ένα άριστο πρότυπο κατανάλωσης, ένώ αύτή έδω στή μεγιστοποίηση τής κατανάλωσης μέ ένα άριστο πρότυπο παραγωγικής προσπάθειας. Εύκολα τό διέπει κανένας πώς ή προσπάθεια πού άπαιτείται γιά τή διατήρηση ένός τρόπου ζωής, δησού έπιζητείται ή έπιτευξη ένός άριστου πρότυπου κατανάλωσης, είναι πιθανό νά είναι πολύ μικρότερη άπό τήν προσπάθεια πού άπαιτείται γιά τή συντήρηση μιάς όρμης πρός τή μέγιστη κατανάλωση. Μήν άπορούμε, λοιπόν, δν ή κατάθλιψη και τό δγχος τής ζωής είναι πολύ λιγότερα στή Βιρμανία, δς πούμε, άπ' δσο στίς Ήνωμένες Πολιτείες, παρά τό γεγονός πώς ή ποσότητα τού μηχανικού έξοπλισμού πού χρησιμοποιείται στήν πρώτη γιά τήν έξοικονόμηση έργατικής δύναμης δέν είναι παρά ένα πολλοστημόριο έκείνης πού χρησιμοποιείται στίς τελευταίες.

Άπλοτητα και μή-θία είναι προφανώς άλληλένδετες. Τό άριστο πρότυπο κατανάλωσης, έξασφαλίζοντας ένων ύψηλό βαθμό ίκανοποίησης τού άνθρωπου, μέ μιά σχετικά χαμηλή άναλογία κατανάλωσης, έπιτρέπει στά άτομα νά ζούν χωρίς πολλή κατάθλιψη και νευρική ύπερένταση, σύμφωνα μέ τήν πρώτη και κυριότερη έπιταγή τής βουδιστικής διδασκαλίας: «Πάψε νά κάνεις τό κακό· προσπάθησε νά κάνεις τό καλό». Καθώς οι ύλικοι πόροι είναι παντού περιορισμένοι, οι άνθρωποι πού ίκανοποιούν τίς άνάγκες τους μέ μιά μέτρια χρήση τῶν διαθέσιμων πόρων έχουν προφανώς λιγότερες πιθανότητες ν' άρπαχτούν άναμεταξύ τους, παρά οι άνθρωποι πού έξαρτώνται άπό τή χρήση τῶν μέσων αύτῶν σέ μεγαλύτερη άναλογία. "Ομοια, οι άνθρωποι πού ζούν σέ κοινότητες πού είναι σέ μεγάλο βαθμό αύτάρκεις, έχουν λιγότερες πιθανότητες κι αύτοί νά προσφύγουν στή βία, παρά οι άνθρωποι πού ή ύπαρξή τους έξαρτάται άπό διάφορα οίκουμενικά έμπορικά κυκλώματα.

Άπό τή σκοπιά τής βουδιστικής οίκονομικής λοιπόν, ή παραγωγή άπό ντόπιους πόρους γιά ντόπιες άνάγκες είναι ο λογικότερος τρόπος οίκονομικής ζωής, ένώ ή έξάρτηση άπό είσαγωγές άπό τόπους μακρινούς κι ή συνακόλουθη άνάγκη παραγωγής γιά έξαγωγή στίς χώρες δγνωστων κι άλαργινῶν λαῶν είναι κάτι τό έξαιρετικά άντιοικονομικό και δικαιολογείται μόνο σέ περιστάσεις έκτακτες και σέ μικρή κλίμακα. "Οπως ο σύγχρονος οίκονομολόγος θά δεχόταν πώς μιά ύψηλόβαθμη κατανάλωση ύπηρεσιῶν μεταφορᾶς άπό τό σπίτι στόν τόπο τής δουλειάς μαρτυρεῖ μιάν άτυχή συγκυρία κι δχι ύψηλό βιοτικό έπίπεδο, έτσι κι ο βουδιστής οίκονομολόγος θά πρόθαλε τό

έπιχείρημα πώς ή ίκανοποίηση άνθρωπινων άναγκών μέ τόπους πού τούς βρίσκουμε σέ μέρη μακρινά άντι κοντά μας μαρτυρεῖ άποτυχία μᾶλλον παρά έπιτυχία. 'Ο πρώτος θά μπορούσε νά πάρει καί νά έπικαλεστεί στατιστικές πού νά δείχνουν αύξηση τού άριθμού τών κατά κεφαλή μιλιοτόνων τών έπιβατών τού συγκοινωνιακού δικτύου μιάς χώρας σάν άποδειξη οίκονομικής προόδου, ένω γιά τό δεύτερο - τό βουδιστή οίκονομολόγο - τά ίδια στατιστικά στοιχεία θά έδειχναν μιά σαφώς άνεπιθύμητη έπιδείνωση τού πρότυπου κατανάλωσης.

Μιά άλλη χτυπητή διαφορά σύγχρονης καί βουδιστικής οίκονομικής προκύπτει άναφορικά μέ τή χρήση τών φυσικών πόρων. "Οπως λέει ο Μπερτράν ντέ Ζουβενέλ, ο ξένοχος Γάλλος πολιτικός φιλόσοφος, πού τά λόγια πού χαρακτηρίζει μ' αύτά τό «Δυτικό 'Ανθρωπο» θά μπορούσαν νά θεωρηθούν σκιαγραφία πιστή τού σύγχρονου οίκονομολόγου: «'Έχει, μιά τάση νά μήν ύπολογίζει πώς ξοδεύεται τίποτα έκτος άπό τού άνθρωπου τίς δυνάμεις· δέ φαίνεται νά νοιάζεται τί δρυκτό πλούτο χαραμίζει καί - κάτι πολύ χειρότερο άκρη - τί ζωντανά δηντα έξολοθρεύει. Δέ φαίνεται διόλου νά τό καταλαβαίνει πώς ή άνθρωπινη ζωή έξαρτάται άπό ένα οίκοσύστημα μέ πολλές διαφορετικές μορφές ζωής. Καθώς ο κόσμος διοικεῖται άπό πόλεις μέσα στίς διοικεῖται άποκομμένοι άπό κάθε μορφή ζωής έκτος άπ' τήν άνθρωπινη, τό αισθημα πώς άνηκεις σέ κάποιο οίκοσύστημα δέν άναζωογονεῖται. Καί καταλήγουμε σέ μιά βάναυση, χωρίς καμιά διορατικότητα, μεταχείριση πραγμάτων, πού άπ' αύτά τελικά έξαρτιόμαστε, σάν τό νερό καί τά δέντρα».⁸

'Η διδασκαλία τού Βούδα, άπό τήν δλλη μεριά, ύποδεικνύει μιά στάση σεβασμού καί άποχής άπό τή βία άπεναντι δχι σ' δλα τά έμψυχα μόνο άλλά έπισης, μέ έμφαση μεγάλη μάλιστα, προκειμένου γιά τά δέντρα. Κάθε άπαδός τού Βούδα δφειλε νά φυτεύει κάθε λίγα χρόνια κι άπό ένα δέντρο καί νά τό φροντίζει μέχρι νά πιάσει γερά. Κι ο βουδιστής οίκονομολόγος μπορεί χωρίς δυσκολία ν' άποδείξει πώς ή καθολική τήρηση αύτού τού κανόνα θά 'χει σάν άποτέλεσμα έναν ύψηλό ρυθμό γνήσιας οίκονομικής άνάπτυξης χωρίς καθόλου ξένη βοήθεια. Τό δίχως δλλο είναι σχεδόν σίγουρο ότι ο οίκονομικός μαρασμός τής Ν.Α. 'Ασίας (καί πολλών άλλων περιοχών τού κόσμου) δφειλεται στήν άσύνετη κι έπονείδιστη παραμέληση τών δέντρων.

'Η σύγχρονη οίκονομική δέ διακρίνει άντικαταστατές καί άναντικαταστατές ψλες, μιά κι ή μέθοδός της ή ίδια είναι νά έξισώνει καί νά ποσοποιεῖ τό καθετί διαμέσου ένός τιμήματος χρηματικού. "Ετοι, άν πάρουμε διάφορα καύσιμα πού χρησιμο-

ποιούνται διαζευκτικά, όπως ό ἄνθρακας, τό πετρέλαιο, τά ξύλα, τό φυσικό άέριο, ή μόνη τους διαφορά πού ἀναγνωρίζεται ἀπό τή σύγχρονη οἰκονομική είναι τό σχετικό κόστος κατά ισοδύναμη μονάδα. Κι είναι αύτονότο πώς θά προτιμηθεῖ τό πιό φτηνό, γιατί θά 'ταν παράλογο καί «ἀντιοικονομικό» νά γίνει ἄλλιως. Γιά τό βουδιστή, θέβαια, δέν είναι ἔτοι· ή ούσιαστική διαφορά ἀνάμεσα στ' ἀναντικατάστατα, όπως ό ἄνθρακας καί τό πετρέλαιο, ἀφ' ἐνός, καί στ' ἀντικαταστατά ἀφ' ἑτέρου, όπως τά ξύλα καί τό φυσικό άέριο, καύσιμα δέν μπορεῖ νά παραθλεφθεῖ τόσο ἀπλά. Τά ἀναντικατάστατα ἀγαθά πρέπει νά χρησιμοποιούνται μόνο ἀν αὐτό είναι ἀπαραίτητο καί, τότε, μόνο μέ τή μεγαλύτερη φειδώ καί τό πιό σχολαστικό ἐνδιαφέρον γιά τή συντήρησή τους. 'Η ἀπερίσκεπτη χρήση, ή σπατάλη τους, είναι μιά πράξη θίας κι ὅσο ἀνέφικτη κι ἀν είναι η πλήρης ἀποχή ἀπό τή θία σ' αὐτό τόν κόσμο ἔχει ωστόσο χρέος ἀπαράθατο ό ἄνθρωπος νά τείνει στό ἰδεῶδες τής μή-θίας σέ δ,τι κι ἀν κάνει.

'Ἀκριβώς όπως ό Εύρωπαῖς οἰκονομολόγος δέ θά τό ἔπαιρνε γιά κανένα τρανό οίκονομικό ἐπίτευγμα ἀν δλοι οι θησαυροί τής εύρωπαϊκής τέχνης πουλιόνταν σέ τιμές πολύ καλές στήν Ἀμερική, ἔτοι κι ό βουδιστής οἰκονομολόγος θά ἐπέμενε πώς ἔνας λαός πού θασίζει τήν οἰκονομική του ζωή στά ἀναντικατάστατα καύσιμα ζεῖ παρασιτικά, ξοδεύοντας τό κεφάλαιο ἀντί γιά τό εισόδημά του. "Ἐνας τέτοιος τρόπος ζωῆς δέ θά παρεῖχε κανέναν ἔλεγχο διάρκειας καί θά μποροῦσε νά δικαιολογηθεῖ μόνο σάν καθαρά προσωρινό μέτρο. 'Εφόσον οι πηγές ἀναντικατάστατων καυσίμων – ἄνθρακα, πετρελαίου καί φυσικοῦ άερίου – είναι ἀνισότατα κατανεμημένες στήν ὑδρόγειο καί ἀναμφισθήτητα περιορισμένων ποσοτήτων, είναι σαφές πώς ή ἐκμετάλλευσή τους σέ βαθμό δλο καί μεγαλύτερο είναι μιά πράξη θίας πάνω στή φύση, πού ἀναπόφευκτα σχεδόν θά δηγήσει στή θία ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους.

Τό γεγονός αὐτό καί μόνο θά μποροῦσε νά γεννήσει ὀρισμένες σκέψεις ἀκόμη καί στούς λαούς τῶν βουδιστικῶν ἐκείνων χωρῶν πού, περιφρονώντας τίς θρησκευτικές καί πνευματικές ἀξίες τής κληρονομιᾶς τους, φλέγονται ἀπό τόν πόθο ν' ἀγκαλιάσουν τόν ὑλισμό τής σύγχρονης οἰκονομικῆς τό γρηγορότερο. Πρίν ἀπορρίψουν σάν τίποτα περισσότερο ἀπό ἔνα ὀνειρονοσταλγικό τή βουδιστική οἰκονομική, ἃς ἔκαναν τόν κόπο νά στοχαστοῦν μήν τάχα καί ό δρόμος τής οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, όπως ή σύγχρονη οἰκονομική τόν χαράζει, μπορεῖ νά δηγήσει ἐκεὶ πού στήν πραγματικότητα δέ θά 'θελαν νά φτάσουν. Στό τέλος τοῦ τολμηροῦ θιβλίου «Ἡ πρόκληση τοῦ μέλλοντος

τοῦ ἀνθρώπου», δικαίης Harrison Brown, τοῦ Ἰνστιτούτου Τεχνολογίας τῆς Καλιφόρνιας, προβαίνει στήν ἀκόλουθη ἐκτίμηση: «Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι ὅπως ἀκριβῶς ἡ βιομηχανική κοινωνία εἶναι θεμελιακά ἀσταθής καὶ ὑπόκειται σ' ἀνακύληση στὸν ἀγροτικό θίο, ἔτσι καὶ μέσα στούς κόλπους τῆς ἀσταθεῖς εἶναι οἱ συνθῆκες ὅπου εὐδοκιμεῖ ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία, ἢν κρίνουμε ἀπό τὸ πόσο μποροῦν νά ἐμποδίσουν τὴν ἐπικράτηση συνθηκῶν ἐπιβολῆς αὐστηρῆς δργάνωσης καὶ δλοκληρωτικοῦ ἐλέγχου. Πράγματι, ἔξετάζοντας δλες τίς προβλεπτές ἀντιξούτητες πού ἀπειλοῦν τὴν ἐπιβίωση τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι δύσκολο νά δεῖς πῶς μποροῦν νά συμβιβαστοῦν ἡ ἐπίτευξη σταθερότητας κι ἡ διαφύλαξη τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου».

Ἐστω κι ἢν τά ἀντικρούσει κανένας δλα αὐτά, θεωρώντας τα σάν μιά προοπτική μακροχρόνια, μπαίνει καὶ πάλι ἄμεσα τὸ ζήτημα κατά πόσο ὁ «ἐκσυγχρονισμός», ἔτσι ὅπως σήμερα ἐπιχειρεῖται στήν πράξη, χωρίς νά λογαριάζονται οἱ θρησκευτικές καὶ πνευματικές ἀξίες, παράγει ούσιαστικά εύχάριστα ἀποτελέσματα. Σ' δ,τι ἀφορᾶ τίς μάζες τά ἀποτελέσματα αὐτά φαίνονται ὀλέθρια – κατάρρευση τῆς ἀγροτικῆς οίκονομίας, ὀνδος τῆς πλημμυρίδας τῆς ἀνεργίας στήν πόλη καὶ στήν ὑπαιθρο καὶ στά μεγάλα ἀστικά κέντρα τό πλήθεμα ἐνός προλεταριάτου μέδεια στομάχια καὶ ψυχική ἀσιτία.

Τόσο στῆς ἄμεσης ἐμπειρίας δσο καὶ τῶν μακροχρόνιων προοπτικῶν τό φῶς εἶναι πού ἡ μελέτη τῆς βουδιστικῆς οίκονομικῆς θά μποροῦσε νά συστηθεὶ καὶ σ' ἐκείνους ἀκόμη πού πιστεύουν πῶς ἡ οίκονομική ἀνάπτυξη ἔχει μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἀπό τίς ὁποιεσδήποτε πνευματικές ἡ θρησκευτικές ἀξίες. Εἶναι ζήτημα τοῦ πῶς θρίσκεται ὁ σωστός δρόμος τῆς ἀνάπτυξης, ἡ μέση δδός ἀνάμεσα στήν ὑλιστική ὀπερισκεψία καὶ στήν παραδοσιακή ἀκινησία, μέ δυό λόγια, εἶναι ζήτημα «Ορθοῦ Βιοπορισμοῦ».